

Якщо за основу створення класифікації взяти індуктивний спосіб, то утвориться системна модель з реляційним концептом і атрибутивною структурою. Реляційним концептом буде «об'єднання в класи окремих об'єктів» [1, с. 12]. Атрибутивною структурою виступає властивість, завдяки якій це об'єднання відбувається – це подібність або відмінність в ознаках об'єктів. Субстратом виступають ті об'єкти, які ми класифікуємо.

Кожен об'єкт може бути розглянутий і в якості системної моделі з атрибутивним концептом і реляційною структурою, і як системна модель з реляційним концептом і атрибутивною структурою. Але це будуть зовсім різні системні моделі одного й того ж об'єкта. Від цього ж нас застерігають і при аналізі класифікації. С. С. Розова застерігає нас щодо ілюзії, «що мова йде про одну і ту ж процедуру, яка лише використовується в різних умовах і тому з певними особливостями. Але аналіз опису дедуктивного і індуктивного шляхів створення класифікації переконує в тому, що фактично маються на увазі дії, які відбуваються з об'єктами різної природи, і які мають різний характер» [1, с. 12].

Висновки. Таким чином, класифікація і класифікування були представлені як системна модель з атрибутивним концептом і реляційною структурою та системна модель з реляційним концептом і атрибутивною структурою відповідно. Крім того, було встановлено вплив концепту, а саме способу створення системної моделі при класифікуванні, на вибір операції, що лежить в основі класифікації, і на зміст класифікаційних чарунок. В результаті аналізу з'ясувалося, що дедуктивний та індуктивний спосіб створення класифікації відповідають системній моделі класифікації з атрибутивним концептом і реляційною структурою і системній моделі з реляційним концептом і атрибутивною структурою відповідно. А чи є двоїстими ці системні моделі і чи будуть результати класифікування мати додатковий характер?

Крім того, цікавим є й таке питання. В рамках параметричної ЗТС двоїсті визначення поняття система є й додатковими поняттями, що, хоч і описують різні системні моделі, але дають повний і всебічний опис явища. Перспективою подальшого дослідження є питання: чи будуть результати класифікації і класифікування додатковими як і двоїсті визначення поняття «система»?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розова С. С. Классификационная проблема в современной науке / С. С. Розова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 224с.
2. Уёмов А. И. Системные аспекты философского знания / А.И. Уёмов. – Одесса: Студия «Негоциант», 2000. – 160с.
3. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев. Учебное пособие под общей ред. А. Уёмова / Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. – wydawnictwo “Universitas Rediviva”, 2001. – 276с.
4. Уёмов А. И. Системный поход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М. Мысль, 1978. – 272с.
5. Готинян В. В. Вплив двоїстості трактування терміна «класифікація» на проблему визначення безгеталонного вимірювання // Учёные записки Таврического национального университета им. В. Т. Вернадского. Научный журнал. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Том 24(63). №1. – С.223-228.
6. Хоменко І. Логіка: Підручник для вищих навчальних закладів / Ірина Хоменко. – К.: Абрис, 2004. – 256с.

Казаков Мстислав Андрійович - здобувач кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

УДК 001.98:101.1

ГНОСЕОЛОГІЯ ТА ДІАЛЕКТИКА: ДО ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ КРИТЕРІЮ ВЕРИФІКАЦІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

У статті розглядається проблема демаркації наукового та псевдонаукового знання в сучасній філософії науки. Відстоюється теза, згідно якої існуючі гносеологічні концепції ХХ-ХХІ ст. завжди виходили з позицій уніфікації та абстрагування наукового знання з одного боку, а з іншого – з позицій його релятивізації. В першому випадку критерій верифікації наукових теорій ставав необ'єктивним

відносно т. зв. «приватних випадків» та нового знання, а в другому – знищувалась межа між наукою та псевдонаукою. Автор пропонує пошук критерію верифікації наукового знання з позицій діалектики, тобто рух «посередині»: між тотальністю та епістемологічним релятивізмом.

Ключові слова: філософія науки, псевдонаука, верифікація, теорія, епістемологія, релятивізм, постпозитивізм, діалектика

ГНОСЕОЛОГИЯ И ДИАЛЕКТИКА: К ПРОБЛЕМЕ ПОИСКА КРИТЕРИЯ ВЕРИФИКАЦИИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

В статье рассматривается проблема демаркации научного и псевдонаучного знания в современной философии науки. Отстаивается тезис, исходя из которого существующие гносеологические концепции XX-XXI вв., с одной стороны, всегда исходили из позиций унификации и абстрагирования научного знания, а с другой - из позиций его релятивизации. В первом случае критерий верификации научных теорий становился необъективным относительно т. н. «частных случаев» и нового знания, во втором же – уничтожалась граница между наукой и псевдонаукой. Автор предлагает поиск критерия верификации научного знания с позиций диалектики, то есть движение «посередине»: между тотальностью и эпистемологическим релятивизмом.

Ключевые слова: философия науки, псевдонаука, верификация, теория, эпистемология, релятивизм, постпозитивизм, диалектика

GNOSEOLOGY AND DIALECTICS: TO THE PROBLEM OF SEARCH CRITERIA FOR VERIFICATION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The article deals with the problem of demarcation of scientific and pseudoscientific knowledge in modern philosophy of science. The author holds the position that epistemological approaches that exist in XX-XXI centuries are always bounded to the positions of unification and abstraction of the scientific knowledge on one hand, and, on the other hand – from the positions of its relativization. In first case, the criteria of scientific theories verification was biased to so-called “private cases” and the new knowledge, and in the second case – the demarcation line between science and pseudoscience was destroyed. The author suggests search of the criteria of verification of scientific knowledge from the position of dialectics which means the movement “in the middle”: between totality and epistemological relativism.

Keywords: philosophy of science, pseudoscience, verification, theory, epistemology, relativism, postpositivism, dialectics

Вступ. Проблема демаркації наукового знання та псевдонаукового за правом вважається одним із найголовніших питань як гносеології, так і всієї науки філософії. І якщо проаналізувати основні концепції, які панують у філософії науки, можна зробити висновок, що різного роду постпозитивістські (та позитивістські) напрямки протистоять постмодерністським як теорії із претензією на всезагальність теоріям гносеологічного релятивізму. Але всі ці підходи, як з одного, так і з іншого боку, терплять крах, оскільки вони являють собою теорії з претензією на безумовність та тотальність (і плюралізм постмодерну тут – не виключення).

Постановка проблеми. Якщо розглядати постпозитивістські програми, можна зробити висновок про те, що для них першопричиною кризи їх власних «великих наративів», про яку стверджує постмодернізм, є не лише криза загальнолюдських цінностей, якою було позначене ХХ ст., але також й ігнорування суперечливого характеру самого наукового знання. Метод верифікації знання немає існувати в рамках «загальної встановленої теорії», яку можна зрідка коригувати, на що було вказано Т. Куном [17]. При цьому ж, не можна разом із постмодерністами стверджувати про принципове недосягнення мети людського пізнання чи конституювати постійний рух знання у вигляді наукових революцій – на певному етапі, навпаки, може бути досягнуто того рівня парадигми, який можна було б лише коригувати (але це лише ймовірність). Саме тому наразі ані концепція наукових революцій Куна, ані концепція мікрореволюцій науки у П. Фейсрабенда [26] не є повністю задовільними для абстрактного рівня розгляду феномену наукового знання – при постійному зростанні людського знання може домінувати як одна, так і інша концепція.

З критеріями власне верифікації К. Поппера [22], І. Лакатоса [18] та їх послідовників виникає проблема іншого характеру: існують певного роду «приватні випадки», які через жорсткі рамки визначення істинності, можуть взагалі не включатись до наукової теорії, проте на практиці бути

істинними. Тобто, для існуючих критеріїв верифікації, які претендують на тотальність, невідповідність встановленим формально-логічним критеріям в одному-єдиному випадку є достатнім приводом для позбавлення теорії статусу наукової. І коли Поппер намагається «відредагувати» власну теорію, а Лакатос значно модифікує останню, філософи при цьому все одно залишаються в рамках певних «мінімальних коригувань», у той час, як справді дієвою була б перебудова теорії. Наукове знання підпорядковане діалектичній логіці, його структура повна протиріч та опозицій: практичний та теоретичний рівень, приватний випадок та загальна наукова теорія, складність гіпотези та тимчасова або принципова недоказовість гіпотези шляхом експерименту, проблема інтерпретації факту та побудова теорій на основі інтерпретацій, усталена парадигма знання та потенційні революційні зрушення та ін.

Формально-логічні теорії, як наслідок, нездатні охопити своїм інструментарієм феномен, підпорядкований діалектичній логіці та інституціоналізувати його, оскільки формально-логічний апарат не залишає «поля для маневрів» для діалектичного за своєю сутністю характеру знання. Як слушно зазначає французький філософ-марксист А. Бадью щодо витоку формально-логічних філософського наукових доктрин, логічного позитивізму: «Формальна система, або логічна система, є лише грою записів, правила якої досить чіткі й передбачають усі недвозначні випадки. [...] Логічний позитивізм бажає визначати формальний вимір науки та синтаксис її мови» [4, с. 38]. Разом із Бадью, слід наголосити саме на недвозначності випадків, з якими має справу позитивістська та постпозитивістська епістемологія: недвозначні випадки нездатні охопити весь масив наукового знання, а слідом за цим логічний позитивізм не справляється із поставленим завданням визначати формальний вимір науки – сам вимір науки не піддається формалізації внаслідок суперечливого характеру приватних випадків, логічних та фактичних парадоксів, революційних відкриттів.

Предикати істинності в теоріях У. Куайна та С. Кріпке [15], наприклад, мають відношення, в першу чергу, до наукових пропозицій, з якими постпозитивізм, наслідуючи школу логічного позитивізму Віденського гуртку, має справу в першу чергу. Кріпке прямо попереджає відносно своєї теорії істинності: «адекватна теорія має допускати те, що наші вислови, які включають поняття істини, підвернені вищому ступеню ризику: вони ризикують бути парадоксальними, якщо емпіричні факти крайнім чином (та непередбачувано) несприятливі» [15 с. 210]. Таким чином, філософом висловлюється допущення відносно того, що саме емпіричний рівень перевірки теорії може стати завадою в побудові загальної теорії істини, яка встановлювала б істинність нових наукових теорій та не відкидала всі існуючі добути раніше знання. Тим же чином, але на основі крайнього емпіризму, підпорядковує математично-логічному апарату свою теорію істини і Куайн. Будучи послідовником англійської школи (напр., А. Дж. Айера), він відкидає «метафізичні пропозиції» та питання на кшталт «Чи є Бог?» як ті, які не заслуговують уваги при виробництві наукового знання та не несуть ніякої, навіть потенційної можливості значення для науки, оскільки знаходяться поза можливістю підтвердження чи спростування цих явищ. (Втім, слід завважити, що Куайн переглядає свою програму, створюючи згодом свою відому «натуралізовану епістемологію», яка, хоча й пориває з традицією логічного позитивізму, продовжує претендувати на тотальність та логічну несуперечливість для всього масиву наукового знання.)

Однак, у цьому випадку ігнорується можливість постановки певних «метафізичних» питань та їх вирішення на практичному рівні в майбутньому. Теорія тахіонів та одинадцятимірний простір у теорії суперструн – потенційно метафізичні питання для методологій Айера та Куайна. Подібною вважалась би теорія бозону Хіггса сто п'ятдесят років тому – проте розвиток інструментів пізнання зробив можливим підтвердження чи спростування даної теорії (в кінці кінців, підтвердивши її), вивівши її з кола потенційно «метафізичних» питань, які не мають значення для науки. За відсутності чітко визначених меж людського пізнання неможливо також із повною впевненістю стверджувати про принципову неможливість підтвердження чи спростування логічно несуперечливих та історично складених (зі зростанням масиву наукового знання) теорій, які наразі в рамках окремих доктрин та методологій розглядаються як метафізичні. Це не означає можливість серйозного сприйняття релігійного чи міфічного досвіду або девіантної теорії, яка виникає як перетворена форма наукової діяльності – спадковості чи, як мінімум, формальна несуперечливість теорії з об'єктивною реальністю мають слугувати «захисним поясом» (користуючись терміном Лакатоса в іншому значенні) теорії від маркування її як «метафізичної», псевдонаукової чи позанаукової.

При цьому ж, відсутність можливості перевірки найближчим часом таким «захистом» бути не повинна, залишаючи для адекватної теорії можливість доведення чи спростування. Підпорядкування математичній логіці всього знання, його формалізація, власне й призводить до неминучості кризи постпозитивістських теорій розуміння знання. Особливим чином проблема формалізації та

генералізації торкається намагань математизації гуманітарних наук. З одного боку, невірні твердження про принципову інтуїтивність, ідеологізованість чи стихійну складеність гуманітарного знання. Кожна галузь пошуку наукового знання вимагає тяжкої праці, обробки великої кількості матеріалу, чималої витрати часу, людських ресурсів чи обладнання - відмінність знання лежить в особливостях дисциплін, а не у пріоритетності одного типу знання та пізнання перед іншим. Як слушно зауважив Гайдеггер, «математично-гностичні акти не більш пріоритетні, ніж філологічно-історичні акти, пов'язані з епістемологією навколо предметів, а математично-гностичні акти мають лише модальності складності-вивіреності, але навряд чи відрізняються дефінітивною суворістю» [28, с. 4]. Розвиток сучасних технологій, який розширив наші можливості пізнання, зробив частину методів дослідження в науках схожими, спільними чи загальнообов'язковими – розвиток знарядь науки мав своїм наслідком зростання «наукових потреб». Саме завдяки цьому розвитку гуманітарні науки вийшли з фази вимушеного інтуїтивізму, який значною мірою був присутнім у деяких із них: в першу чергу, це відноситься до психології та лінгвістики. Після досліджень людської мозкової та мовної діяльності на рівні медицини ці науки очистились від великої кількості теорій, які не можна було ані довести, ані спростувати (хоча, звичайно ж, частина подібних з них, скоротившись у кількості, залишилась). Більше того, результати досліджень свідомості у психіатрії, кібернетиці, психіатрії, когнітивних науках та нейрофізіології дали психології можливість відмежуватись від філософії, отримавши свій об'єкт і предмет та скласти як повноцінній науці.

Іншою проблемою математично-логічної формалізації гуманітарного знання стає постійне зростання кількості приватних випадків, яке врешті рещт вказує на повну недовірливість формального підходу. І якщо природничі науки тяжіють до всезагальності, редукціонізму та мають чималий евристичний потенціал із чималою вірогідністю істинності (в першу чергу, маються на увазі фізичні сталі та закони Всесвіту), гуманітарні науки переповнені приватними випадками, які ніяким чином не можна підвести під всезагальні теорії. Наприклад, якщо мова йде про інтерпретацію художнього твору. Завжди можна інтерпретувати окремий твір за аналогією до існуючих подібних творів та їх інтерпретацій, проте задум автора та інші суб'єктивні фактори можуть стати на заваді адекватному розумінню цього твору. З подібного роду проблемою стикається й історія. Історичні теорії та концепції базуються на дослідному базисі археологічних знахідок – від залишків предметів побуту до літописних джерел. Археологічні свідчення можуть, з одного боку, стати предметом неправильної інтерпретації або підганяння фактів під існуючу теорію (таким чином і з'явилась «знахідка» Пітлдаунської людини), або навпаки – одна конкретна знахідка може повністю зруйнувати усталений погляд на речі в історичній науці. Постпозитивізм здатен функціонувати як філософія, яка має справу з тим, що вже сталося, тобто підсумовувати, аналізувати, розподіляти та демаркувати вже однозначно верифіковані чи спростовані теорії, оскільки, не дивлячись на те, що на основі аналізу існуючого масиву знання можна створити однозначні критерії верифікації знання, яке ще буде здобуто, ці критерії потенційно знаходяться під постійною загрозою втрати своєї легітимності внаслідок відкриттів та теорій, які будуть істинними і при цьому не вдовольнятимуть встановленому критерію верифікації.

З іншого боку, панування приватних випадків та «рівність» контекстів здатні призвести до релятивізації істини. Постійне посилення на приватні випадки як у гуманітарних, так і в природничих науках може призвести до радикалізації скептицизму відносно самого поняття істинності та можливості існування її критерію. Це яскраво ілюструють в першу чергу філософський, лінгвістичний та літературознавчий види знання. Проблема істинності в цих областях, а саме проблема інтерпретації певних об'єктів пізнання цих гуманітарних наук, ставить під питання правомірність існування герменевтичного методу дослідження. Іншими словами, це є діалектичне протиріччя пояснення та розуміння [9]. В той час, як пояснення явища (аналіз твору, витлумачення концепту чи створення філософської системи на основі певних даних) має претендувати на максимальну об'єктивність, феномен розуміння у дослідника принципово не підлягає нормам і є суб'єктивною складовою в герменевтичному підході. Розуміння базується на рівні підготовки та компетенції вченого, а окрім цього – що важливо, – на вмінні практичного застосування отриманих знань та, знов-таки, можливості використання загальнонаукових теоретичних знань для конкретного приватного випадку. Отже, можна стверджувати, що герменевтичний метод базується на єдності розуміння та пояснення досліджуваного феномену і лише при належній компетенції та побудові інтерпретації приватного випадку з урахуванням всіх його складових (інтенціональної, аксіологічної, соціокультурної, історичної тощо) дослідження приватного випадку в гуманітарному знанні є адекватним. Антиемпіризм, скептицизм, метафізичність, інтуїтивізм, опора на чуттєвість у постмодернізмі здатні призводити також до проявів чи виправдання антисцієнтизму та

псевдонауковості. Спроба звільнитись від «наукового шовінізму» може обернутись суб'єктивізмом, який вже не буде науковим.

Тому **метою** даної статті є розгляд можливості створення гносеології, яка здатна знаходитись посередині між крайнощами радикального релятивізму філософії постмодерну та формально-логічною тоталізацією критеріїв наукового знання. Створення подібної теорії дало б змогу виведення універсального критерію демаркації наукового знання та методу верифікації теорій, які не були б при цьому уніфікованими та підпорядкованими одному-єдиному правилу і, навпаки, не мали б нескінченну кількість можливих підходів. Для даного підходу має бути застосований діалектичний метод, який, на нашу думку, має необхідний потенціал для створення даної теорії. Це обумовлено, в першу чергу, саме діалектичним, суперечливим характером наукового знання, яке при цьому не являє собою хаотичні неоднорідні частини та може бути піддане підпорядкуванню, але не в одномірному формальному ключі, а з урахуванням усіх складнощів та протиріч структури феномену сукупності наукового знання. Якщо розглядати **розробку даної проблеми**, створення нового підходу в філософії науки не є суто новим феноменом – діалектичний підхід до гносеології застосовувався П. Копніним [14], В. Босенко [5; 6], Б. Кедровим [13], А. Бадью [4]. В наш час намагання побудувати діалектичну гносеологію можна зустріти в концепції еволюційної теорії пізнання С. Абачієва [1]. Ю. Мелков [20] застосовує діалектичний метод у філософсько-науковому дослідженні феномену факту. Втім, останній розглядає феномен дуже вузько, без претензії на всезагальний рівень, а Абачієв ігнорує проблему демаркації наукового знання, зосереджуючись на особливостях процесів розвитку теорії. Нашим завданням є розгляд не лише розвитку теорії, але й спроба вказати на умови, за яких можливе адекватне розуміння наукового знання, демаркація наукових та псевдонаукових форм знання, а окрім цього – дати характеристику особливостей наукових теорій на різних етапах їх існування, що дало б змогу зрозуміти протиріччя, в які впадають постпозитивізм та постмодернізм.

Отже, у змальованих вище проблемах існуючих методів гносеології ми знаходимося між двома полюсами крайнощів: з одного боку, занадто суворі критерії верифікації знання у позитивістських підходах, здатні призвести до неправомірного віднесення потенційно чи актуально наукових теорій до псевдонаукових, з іншого – релятивістська інтерпретація істини, надмірне послаблення критеріїв, здатне призвести до аргументації неможливості демаркації, знецінення наукового дискурсу, обґрунтування правомірності псевдонаукових форм знання. На нашу думку, першим кроком філософсько-наукового підходу, який враховував би приватні випадки та проблеми всезагальної теорії, є доволі гнучка сукупність умов для наукової теорії, яка має бути представлена на декількох рівнях: 1. Априорний рівень. Під ним слід розуміти вказування на наявність певних умов, відсутність хоча б одної з яких означала б неможливість теорії претендувати на наукове знання. Це свого роду узгодженість елементів на початковому рівні. На мові логіки цю узгодженість можна назвати предикатом емпіричної кон'юнкції, проте парадоксальність цього предикату – у його приналежності не до формальної, але до діалектичної логіки, яка, не дивлячись на твердження Ф. Кумпфа та З. Оруджієва [16], включає в себе не лише процеси людського мислення, але й їх взаємодію, узгодженість чи неузгодженість із об'єктивною реальністю (і в цьому випадку, на наш погляд, мають рацію В. Босенко [6] та Е. Ільєнков [9; 10]).

В цьому випадку, в певній мірі відкидається також скептицизм нео- та постпозитивістів. Це проявляється в тому, що судження розглядається як хибне у мові науки в тому випадку, якщо воно на априорному рівні являє собою нісенітницю для світу фактів. Ранній Л. Вітгенштейн слушно зазначив, що «не існує ніяких логічних об'єктів» [7], проте ця думка була проігнорована його послідовниками: саме через це пропозицію Тарського щодо ієрархії мов, у якій одне й те саме висловлювання здатне зберігати значення на всіх рівнях мови та мовлення (або його втрачати), підтримує й Кріпке, радикалізуючи її та стверджуючи, що висловлювання здатні зберігати свою істинність на всіх рівнях мови [15]. Проте априорний рівень визначення істинності наукової теорії не потребує складання таблиць істинності / хибності, а також, що не менш важливо, не потребує доведення твердження до мови фактів чи навіть до повноцінного фіксування теорії для її спростування. Наприклад, обігрівач із ККД 100% не розглядається як феномен в принципі, як мінімум аж доти, доки, власне, другий закон термодинаміки не буде спершу ґрунтовним чином спростовано.

Якщо ж мова в твердженні включає в себе ознаки перетвореної форми знання чи просто позанаукові судження (як то: містицизм, релігія, віра, емоційні мотиви, міфологія тощо) та феномени, які не фіксуються ані на даному етапі бачення наукою об'єктивної реальності, ані виводяться умоглядно, на априорному рівні такі судження радше за все слід віднести до псевдонаукових. Але для деяких областей гуманітарного знання подібний рівень визначити складно. Іноді він взагалі не визначається без апостеріорних дій. Це пов'язано з тим, що існують судження (і в першу чергу це

питання торкається квазіфілософії), у яких, на перший погляд, не можна зрозуміти, чи мав автор щось на увазі, чи ніякого сенсу в судження взагалі не вкладено. Тоді судження для розуміння його статусу науковості / псевдонауковості потребуватиме своєрідної верифікативної герменевтики, тобто, в даному випадку, переходу на інший рівень теорії, іншу її складову. У випадку з конкретно квазіфілософією це має бути роз'яснення наміру автора з боку наукової спільноти, або ж самого автора, викладка основних думок на спрощеній мові задля розуміння того, чи вкладаються якісь думки в дані твердження взагалі.

2. В цілому, цей наступний рівень ми можемо назвати аналітично-синтетичним. Аналітичною складовою є безпосередній аналіз теоретичного висловлювання, оцінка результатів дослідження, перевірка отриманих даних, встановлення внутрішньої логічної несуперечливості викладеного матеріалу. Під синтетичним рівнем, в такому випадку, слід розглядати інтеграцію теорії із її практичною демонстрацією та об'єктивною реальністю – експеримент, обґрунтування отриманих даних, можливість повторного проведення експерименту в незалежних умовах, встановлення безпосереднього зв'язку наукової теорії з існуючим масивом здобутих наукових знань. Важливо наголосити тут, що практична демонстрація ще не являє собою конкретний факт – це, власне, лабораторне підтвердження теорії.

3. Фінальною ж фазою для складання повноцінної наукової теорії, яку нам слід виділити, є рівень практичний – побудова теорії на основі гіпотез, складених із витлумачених фактів, які отримано з емпіричних даних (а не на основі чистих чуттєвих даних) із подальшим її застосуванням. Практичність теорії, що важливо підкреслити, не є просто підтвердженням експерименту – вона є вже безпосереднім застосуванням цілої системи в людській діяльності. На її основі створюються винаходи, технічні пристрої, суспільні практики, вона стає складовою цілісної наукової картини світу, в певних випадках включаючи потенціал докорінної зміни наукового світогляду епохи. Практичність теорії – невід'ємна частина будь-якої науки, в тому числі й високоабстрактних математики чи теоретичної фізики. Практичністю таких теорій є їх подальше використання та побудова на їх основі інших істинних теорій, тому така нова теорія виступає зв'язком, ланкою між старими, вже існуючими, та новими теоріями, які ще будуть побудовані. Наукові абстракції також потенційно мають прикладне застосування в процесі подальшого розвитку науки та техніки. В першу чергу, таким прикладом є прикладна математика, яка здатна в тій чи іншій мірі використовувати здобутки математичного апарату. Таким же чином формули теоретичної фізики з часом можуть підтверджуватись чи спростовуватись експериментальним шляхом при створенні спеціального обладнання для подібних експериментів (наприклад, прискорювачі частинок). Навіть дослідження із квантифікації модальної логіки та семантичної інтерпретації мають потенціал практичного застосування: результати досліджень філософа Р. Карнапа (кн. «Континуум індуктивних методів», «Роботи з індуктивної логіки та теорії ймовірності») отримали своє практичне застосування в дослідженнях із кібернетики у роботах У. Мак-Каллока та У. Піттса при описі машинного інтелекту та математичному моделюванні мозку. Такого ж роду вплив на кібернетику мали математично-логічні роботи Г. Фреге [27], написані задовго до появи першого комп'ютера. Саме тому слушним виглядає зауваження Р. Докінза про те, що відсутність продуктивності в теорії протягом довгого часу, неможливість подальшого її розвитку та коригування може також свідчити і про її хибність. Важливість практичності теорії у науках, які мають більш тісний зв'язок із об'єктивною реальністю є більш очевидною – мова йде не про підтвердження експерименту, але саме про становлення теорії частиною певного роду «буденності», тобто про її постійне підтвердження на рівні об'єктивної реальності.

На перших рівнях побудови теорії, на її хибність / істинність впливає суб'єктивна сторона факту. Інтерпретація є інваріантною частиною діалектичної єдності об'єктивного та суб'єктивного в самих підвалинах побудови теорії. Окрім цього, об'єктивний науковий факт неможливий без суб'єктивного компоненту. Ця наявність варіативної змінної робить факт наукової теорії тим, чим він є для науки в цілому. Можливість похибки через фактор змінної суб'єктивності призводить до хибних теорій, які довгий час сприймаються як істинні (наприклад, твердження лорда Кельвіна про неможливість створення літальних апаратів, які є важчими за повітря, у його епоху вважалося обґрунтованим науково і було спростовано лише практикою). В той же час, суб'єктивність, яку в науковому знанні намагаються мінімізувати, здатна відігравати й позитивну роль у становленні наукової теорії. Йде мова про т. зв. теорії, які випереджають час, коли один вчений має рацію і його дійсно не розуміє вся наукова спільнота його епохи. Історія науки знає чимало подібних прикладів. У технічному знанні це була, наприклад, відмова вчених дивитись у телескоп Галілея, практичність якого була доведена рядом відкриттів, зроблених вченим. Проте спочатку його пристрій не сприймався науковою спільнотою як адекватний. Через подібне нерозуміння пройшла і неевклідова геометрія, яка довгий

час розглядалась як неможлива. При цьому, її підвалини склалися одночасно у самостійних дослідженнях декількох математиків (Рімана, Лобачевського та Бойаї), виходячи з їхніх суб'єктивних інтерпретацій певних наукових фактів, на основі яких абсолютність евклідової геометрії було поставлено під сумнів.

І саме до таких прикладів, до самого аргументу нерозуміння чи незнання намагається часто апелювати автор перетвореної форми наукової теорії, оголошуючи себе жертвою науки. На зловживанні позитивним потенціалом науки спекулює також і постмодерністська епістемологія, стверджуючи, по-перше, про неправомірність ігнорування соліпсичних теорій, навіть якщо у них заперечується ряд фундаментальних законів; по-друге, розглядаючи істинність як дещо релятивне, часто ставлячи результати експерименту як прямо залежні від спостерігача. Такі позиції призводять до становлення в серії «приватних випадків» псевдонаукових теорій на рівні з потенційно прогресивними, що унеможлиблює адекватність постмодерністської епістемології, позбавляючи її претензій на правомірність як філософсько-наукової теорії. Другий постулат щодо залежності від спостерігача гостро критикується Р. Ароновим у його аналізі квантової інтерпретації В. Фока: «Той факт, що в результаті спостереження за допомогою приладу квантовий об'єкт із певною вірогідністю $W(x)$ опиниться в точці x , не залежить від того, чи існує відповідна фізична ситуація об'єктивно реально, поза та незалежно від діяльності суб'єкта-спостерігача, чи вона створена штучним шляхом» [3, с. 301]. Саме така позиція захищає результати досліджень на прискорювачах частинок (наприклад, на БАК) від нападів постмодерністської критики, виходячи з положень якої результати, отримані на адронному колайдері, не підтверджуються в об'єктивній реальності поза лабораторним середовищем. Проте в цьому випадку ми якраз маємо справу не з певним приватним випадком, а зі створенням умов для спостереження за явищем, які відбуваються в реальності та не фіксуються людиною без створення цих умов. Подібне створення умов Карнап називав «калібруванням приладу» [12], абстрактно розглядаючи як прилад будь-який інструмент пізнання, починаючи з лінійки.

Проте постмодерністська критика, оминаючи царину природничих наук та їх суб'єкта спостереження, може таким же чином претендувати на вірність твердження про залежність результатів від спостерігача в гуманітарних науках [24; 25; 21]. Як було вже сказано вище, подібна залежність є власне проблемою компетенції герменевтичного методу при дослідженні приватного факту гуманітарної науки. І в цьому випадку встановлення істинності судження потребує виокремлення суб'єктивної та об'єктивної складових результату дослідження в даному конкретному факті. На основі цього виокремлення на різних рівнях (інтенціональний, аксіологічний, праксеологічний, рівень компетенції дослідника та його заангажованості тощо) і має встановлюватись істинність гуманітарного дослідження. І якщо факти об'єктивної реальності, предмет та об'єкт будь-якої науки в такому дослідженні не фіксуються, або якщо визначається надмірна підпорядкованість фактів реальності суб'єктивному задуму дослідника, тобто якщо залежність результатів дослідження від дослідника призводить до порушення об'єктивності викладених результатів або до хибної інтерпретації навколишньої реальності чи іншого роду факторів, такого роду дослідження є псевдонауковим. Тому визначення правомірності подібних тлумачень у гуманітарних науках полягатиме в першу чергу у встановленні рівня суб'єктивної складової в наведеному дослідженні.

Постмодернізм вірно вказав на те, що існують питання, де істину неможливо «монополізувати» однозначно, проте він також фактично узаконив правомірність соліпсичного підходу до розв'язання цих питань, фактично – позбавляючи їх статусу наукових. Подібне, але з іншого боку, відбувалося в позитивістській методології – остання позбавляла статусу наукових велику кількість філософських питань, не всі з яких були «метафізичними». Питання, в яких істина поставала неоднозначною, також переставали бути об'єктом науки. Постмодернізм же (разом із конструктивізмом та антиреалізмом, але в більш радикальній формі) зводить ці питання до псевдонаукових з іншого боку, даючи «зелене світло» необмеженій інтерпретації. Через це (якщо відмовити позитивістському трактуванню гуманітарного знання в його спробах математизувати його та формалізувати), важливим є пильне визначення суб'єктивізму дослідження та впливу особистості автора на науковий факт, аналіз інтерпретації, а одночасно з цим – також визначення допустимого рівня суб'єктивізму для дослідження. Наприклад, введене авторське визначення, схема чи система вимагає сильної та обґрунтованої аргументації такого нововведення та відмови від існуючих практик. І навпаки – певні лінгвістичні чи історичні дослідження вимагатимуть суворого дотримання певної фактологічної чи емпіричної сторони, яку не можна оминати ніякою власною аргументацією.

Окрім цього, практичний рівень теорії розкриває важливе протиріччя, яке в цілому ігнорується в пануючих гносеологічних концепціях: це діалектична єдність й протилежність існування та застосування методів і приладів. Під цим слід розуміти, що існує ряд засобів вирішення певного

питання чи проведення експерименту. Серед них існує один із методів, який наука та суспільна практика може використовувати частіше за інші, або, навіть, використовувати лише цей метод. Цей вибір може бути обумовленим різними причинами: 1. Якщо проблема існує вже довгий час, існуючі методи можуть представляти собою пережиток, архаїзм, неефективний метод, який вдосконалювався увесь час розвитку вирішення поставленої проблеми. В цьому випадку застосування одного методу визначене економією витрат та засобів для використання, а також з огляду на рівень ефективності вирішення проблеми (відповідно, якщо він найбільший, а витрати – найменші, він є найбільш ефективним). 2. Застосування методу може, навпаки, бути менш ефективним, ніж існуючі потенційно, що навпаки обумовлено недостатнім розвитком знарядь людства для вибору більш ефективного методу, який, як мінімум на рівні теорії, є більш практичним. Моделі космічних кораблів із монополем (тобто, ті, які матимуть здатність знаходитись у повітрі на одному місці) теоретично існують, але їх створення наразі є майже неможливим через недоцільність витрат ресурсів на ці моделі. В цьому ж напрямі відомі різні потенційні практики міжзоряних перельотів, проте чи не єдиним існуючим засобом є відносно середньої ефективності космічні кораблі на іонних двигунах; 3. Існують альтернативні методи, які не використовуються, не будучи ані більш, ані менш ефективними, ніж той, який застосується. Вони являють собою певного роду можливість, потенціальну підміну в тому випадку, якщо за якихось умов неможливе використання поширеного методу. А вибір єдиного методу є вже питанням свого роду «договору», компромісу між вченими. 4. Розрізнення між існуванням та застосуванням може також зустрічатися у використанні «існуючого» методу лише в лабораторних умовах та відмінним від нього застосуванням на рівні практики. Це найбільш яскраво ілюструється математичним апаратом. Наприклад, математик проводить нове дослідження, у якому посилається на ряд уже існуючих аксіом та доведених теорем і рівнянь. Кожне таке рівняння, теорема та аксіома мають власний засіб доведення. При їх використанні, автор, стверджуючи щодо своєї теорії, наприклад, «Це випливає із рівняння Д'Аламбера...», не приводить доказів чи розв'язання цього рівняння, оскільки це доведення подане як апріорна умова, чи, іншими словами, як вже існуючий засіб. Цей випадок є найбільш складним та суперечливим: метод застосування включає в себе існуючі методи, які водночас нетотожні методу як ціле, існуючи в ньому як певні частини. В той же час при посиланні на них в момент використання конкретного методу, вони іманентно присутні в ньому як існуючі методи, які не потребують в конкретних випадках постійного доведення – їх доведення необхідне лише при розгляді їх як окремого феномена, який вивчається вперше або використовується без включення до «вищого» рівня практики.

Як можна побачити зі вказаного вище, постпозитивістські концепції в тій чи іншій мірі ігнорують практичний рівень наукового знання як об'єкт аналізу, хоча цей рівень є невід'ємною частиною будь-якої наукової теорії, незалежно від її абстрактності. Математично формалізована систематизація та будь-якого роду абсолютизація науки приречені на кризу через постійну загрозу приватних випадків зруйнувати її [11]. Наприклад, якщо розглянути фальсифікаціонізм Поппера із його ж власним прикладом «ненаукової теорії із претензією на науковість» [22], можна побачити, що існують теорії, які формально не задовольняють всезагальний критерій певної класифікації, але при цьому є дійсними в самій науковій практиці. Таким прикладом є психоаналіз. Поппер стверджує, що психоаналіз, на відміну від, наприклад, загальної теорії відносності, не допускає можливості перевірки. Але яким, в такому випадку, має бути критерій перевірки? Психоаналіз функціонує як практика лікування психічних захворювань, а його підвалини вивчаються шляхом отримання певних знань та навичок, впорядкованих систематично, а не стихійно. Підготовка психоаналітика є повноцінною науковою підготовкою, у якій поєднано теорію та практику.

У той же час сам психоаналіз претендував на звання всезагальної метатеорії (та метапрактики) лікування душевнохворих, будучи й справді надієвим – у «приватних випадках», наслідком чого стала нагальна потреба в побудові іншої теорії та практики, яка працювала б у цих випадках. І саме на це вказала постмодерністська критика Дельоза та Гваттарі в роботі «Анти-Едип» [8]. При цьому ж, їхнє заперечення психоаналізу стало крайністю, за якої неможлива психіатрія як така, оскільки індивідуальне картографування, до якого закликає шизоаналіз Дельоза та Гваттарі, унеможливило теоретичну підготовку та практичну діяльність майбутнього психоаналітика чи психіатра. Отже, критика нездатності метатеорії та метапрактики в конкретних випадках вказує лише на необхідність розширення цієї метатеорії та врахування всіх можливих випадків за рахунок протиріч, у які ця теорія потрапляє. Наукова теорія та практика, відтак, є збереженим у запереченні заперечення, перебуваючи між релятивізмом та тотальністю. В претензіях теорії на тотальність з'являються приватні випадки, котрі ставлять цю тотальність під сумнів (у випадку з психоаналізом це заперечення постмодернізмом існування проблеми едипового трикутника в усіх без винятку психічних розладах), але, оскільки

недієвість практики зустрічається в одних випадках, зберігаючи ефективність в інших, повну неефективність теорії та практики (її релятивізацію) оголосити також неможливо. Конкретний же наслідок – збереження наукової теорії зі звуженням її проблемного поля та поява нової, яка буде мати справу саме з проблемними випадками, або навпаки – розширення теорії та її практичного апарату і для певних випадків.

Епістемологія, базована на діалектичному підході, знаходиться посередині між одиничними випадками, частинами без цілого, дивідуальним (замість індивідуального), та абстрактністю позитивістського формалізму. Останній розмежовує теоретичне та практичне, надаючи перевагу вивченню саме теоретичних рівнів науки, переводячи наукове знання в область суто формального. Постмодернізм же відкидає як абстрактне, так і загально-практичне, проголошуючи «індивідуальну картографію випадку» [8; 21; 24; 25], ставлячи під сумнів саму суть ефективного дієвого методу, повертаючись кожного разу до «винайдення нового», що також перейняла на себе псевдонаукова практика створення псевдовинаходів та псевдонаукових теорій.

Є очевидним, що кожен конкретний факт, який переходить в конкретну теорію, має рухатись до абстрактного всезагального масиву наукового знання (наукового дискурсу) шляхом власної верифікації та демаркації. Проте сама верифікація в рамках діалектичної епістемології не матиме нічого спільного з існуючими теоріями верифікацій, оскільки вона має бути:

1). Принципово не-уніфікованою в силу різності характеру знання в кожній науці та їх сукупності. Саме урізноманітнена верифікація здатна виступати моментом включення одиничної теорії до всезагального масиву наукового знання. Визнаючи різність характеру знання у наукових дисциплінах, діалектична епістемологія висуватиме не один формальний критерій на кшталт фальсифікаціонізму чи кумулятивізму – це має бути серія критеріїв та умов, які здатні в кожному конкретному випадку виключати одна одну на користь іншої, при цьому не втрачаючи здатності визначити науковість / ненауковість / псевдонауковість теорії.

2). В такому випадку до принципової не-уніфікованості має додаватись також принципова скінченність засобів верифікації, в залежності від усього масиву наукового знання. Критерії верифікації мають існувати для кожної науки чи їх сукупності, не примножуючись без нагальної потреби. Під цим слід розуміти, що при виробленому критерію верифікації та демаркації в певній області науки він, відрізняючись від критерію в іншій області, не має мати аналогії чи паралельні методи в своїй області, але включати всі можливі випадки, підпорядковуючись логіці, історії та методології своєї області, виходячи з чого, можна вивести наступний критерій для верифікації в діалектичній епістемології.

3). Принципова відкритість, тобто можливість розширення чи скорочення критеріїв (та конкретного критерію) верифікації, виходячи з подальшого розвитку конкретної науки чи наукової області. З одного боку, нескінченність методів створення теорій та критеріїв верифікації за принципом *anything goes* здатна призвести до унеможливлення їх існування, оскільки в рамках логіки науки не буде твердих критеріїв, що вже проголошувалось епістемологічним релятивізмом. З іншого боку, вироблені для науки критерії верифікації завжди мають бути потенційно відкритими до коригування будь-якого рівня – аж до повної зміни самого критерію. Це дає змогу запобіганню цементуванню критерію, який, будучи формалізованим та «зацементованим», виключав би приватні випадки, які будуть впадати у протиріччя із існуючими теоріями та завідомо відкидав би потенційно адекватні наукові теорії. Прикладом подібного є непідпорядкованість риманової геометрії нормам свого часу при її значному науковому потенціалі [12]. І критерієм її верифікації стало саме подолання формалістичного консерватизму та практичне застосування теорій Рімана.

За виконання всіх трьох критеріїв, очевидно, неправомірним стане підхід Поппера та його порівняння психоаналізу з теорією відносності як протиставлення наукової та ненаукової теорій, оскільки в діалектичній епістемології кожна теорія / практика має порівнюватись та підтверджуватись / спростовуватись у власній царині. Можливим буде, наприклад, порівняння середньовічних засобів лікування душевних хвороб, сучасної психіатрії та парапсихології. Фахівець у даній галузі в такому випадку легко може вивести для кожного з типів практик, що перше знання є протонауковим, друге – науковим, а третє – псевдонауковим. І рівень визначення обмежуватиметься не лише формулюваннями та викладкою теорії (оскільки псевдонауковий текст має здатність мімікрувати під науковий), але, в першу чергу, виходитиме з рівня практичного застосування цих типів знань.

Окрім цього, самі критерії верифікації допомогли б визначити розподіл на дві абстрактні групи за характером самих наукових фактів. Першою є чимала група теорій на основі проінтерпретованих фактів та законів об'єктивної реальності, які, як зазначалось вище, є незмінними на рівні самої

реальності. Змін у цій групі може зазнавати лише характер самого опису явища – його узагальнення, абстрагування та редукція формулювань, або навпаки – розширення опису феномену внаслідок збільшення масиву знання з даного питання. Це, в першу чергу, – царина хімії, фізики, космології та, почасти, математики. Властивості елементів, фізичні та хімічні сталі, закони Всесвіту та виведені абстрактні закони математики, які є дійсними при будь-яких численнях, не підлягають будь-яким змінам через людську практику. Так, не дивлячись на значний розвиток фізики за останні сто років, механіка Ньютона залишається неспростовною та «працює» поруч із новітніми законами, які, хоча й окреслили межі дії її законів, не поставили самі закони під сумнів.

З іншого боку, теорема Геделя вказує на принципову неповноту аксіоматизованих теорій. В першу чергу, мова тут йде про математику, проте, якщо розширити область застосування теореми Геделя з огляду на принципову неможливість аксіоматизації та формалізації діалектики (логіці якої підпорядковується запропонований нами тип епістемології), другий тип теорій можна охарактеризувати як теорії із гранично допустимою всезагальністю. Під ними слід розуміти теорії, які в даний конкретний момент на основі всіх здобутих фактів претендують на всезагальність та (що відіграє чималу роль) можливість побудови на їх основі інших гіпотез та теорій, але при цьому мають певного роду загрозу руйнування при виникненні певних приватних випадків, які ніяким чином не можна вписати у всезагальність теорії і які, як наслідок, руйнують похідні від неї дослідження. В першу чергу, до цього виду слід віднести велику кількість досліджень гуманітарних наук, а також, власне, певні математичні дослідження (як-от сама теорема Геделя та дослідження Б. Рассела та А. Уайхеда у *Principia Mathematica* [29]).

Для більш повного розуміння даного визначення слід навести наступного роду приклад. Археологічні дослідження давнього міста Ніппур на території сучасного Іраку вказали на існування перших нотних записів на клинописних табличках, датованих 2 тис. до н. е. На основі цієї знахідки було сформовано ряд висновків, з яких були побудовані теорії в декількох науках: всевітня історія, музикознавство (а саме – історія музики) та палеографія. Під впливом даної знахідки, загальні гіпотези (такі, як історія написання музичних творів та поява перших нотних записів) призвели до певних загальних теорій, за якими вивчалось музикознавство, а історики робили висновки не лише відносно того, чому перші нотні записи з'явилися саме там, але також висували припущення, чому вони не з'явилися деінде (враховуючи те, що першим відомим знайденим музичним інструментам наразі близько 40-50 тис. років). Проте, археологічна розвідка на Мезинській палеолітичній стоянці довела існування перших графічних записів музики, датованих 18-20 тис. р. до н. е., що одночасно перекреслювало і загальну теорію викладки історії музики, і висновки істориків щодо розвитку музичної культури, і свідчення палеографів про єдиний відомий спосіб нотного запису в епоху стародавньої культури. Археологія являє собою емпіричну науку, яка слугує практичним апаратом видобутку фактів для побудови теорій і описів у більш теоретичній історії, і дана знахідка є лише одним із багатьох прикладів для цієї науки, коли один приватний випадок, одна конкретна знахідка спростовує всезагальну теорію, на основі якої вже було побудовано ряд інших теорій. Таким же чином археологічні та палеонтологічні знахідки формують біологію та геологію, підтверджуючи теорії, або спростовуючи їх і призводячи до потреби побудови нових.

В рамках цих двох груп власне і можна виробити різні критерії верифікації, які будуть відмінні за рівнем допустимості суб'єктивного фактору в дослідженні, вимогами до виробництва наукового факту та практичного застосування теорії, вимогами підтвердження адекватності теорії та визначенням евристичного потенціалу конкретної теорії.

Висновок. Нами було окреслено загальні аспекти проблеми формування методології філософії науки, яка базувалася б на діалектичному методі. Коротко цей підхід можна охарактеризувати як гносеологію, яка рухається між двома тотальностями, не стикаючись із ними – із тотальністю формально-логічного охоплення єдиним методом усього наукового знання та тотальністю епістемологічного релятивізму постмодерністської філософії. Обидва підходи спростовують можливість адекватного осмислення наукового знання та формування ефективного критерію демаркації та верифікації. Діалектичний підхід у гносеології, в першу чергу, детерміновано внутрішньо суперечливим характером наукового знання, особливостями методів виробництва знання в конкретних науках, які не можна звести, окрім загальних норм наукового знання, до абстрактного масиву. Діалектична гносеологія формується не лише на основі підходу філософії науки як такої, а включає також ретельне переосмислення філософії природознавства, філософії математики та філософії гуманітарних наук. Синтез цих гносеологічних досліджень окремих наук чи наукових галузей дає змогу виділити справді спільні риси та вказати на відмінності, які не можна формалізувати та яких не можна певним чином позбутися – їх можна лише сприйняти та намагатись

всіляко рефлексувати відносно них, базуючи на цих суперечливостях нову гносеологічну методологію. Така методологія вимагає специфічної класифікації рівнів побудови теорії, властивостей наукового факту, класифікації самих теорій. Окрім цього, на відміну від підходів постпозитивістів, діалектична гносеологія чималу увагу приділяє критерію практики як засобу верифікації наукової теорії, яка, на до-практичних рівнях може і не вдовольняти певні формальні критерії. У важливому питанні демаркації наукового знання та псевдонаукового діалектичний підхід вказує на необхідність та невідворотність формування не одного-єдиного критерію верифікації (окрім загальних абстрактних положень), а кількох, при цьому – принципово кінцевої кількості, критеріїв такого розрізнення, виробництво яких має проходити в рамках самої наукової дисципліни. Окрім цього, діалектичний метод дає можливість заглиблення в проблематику феномену лженауки не лише на внутрішньому рівні власне наукового співтовариства чи визначенні гносеологічних засад аргументації псевдонаукових форм знання, але також уможливорює дослідження онтологічних засад псевдонауки, тобто визначення форм та проявів буття даного феномену, а також визначення аксіологічних засад, тобто передумов виникнення псевдонауки, які формуються в суспільстві поза академічним середовищем. І цей останній аспект вкотре підкреслює діалектичну сутність наукового знання – поєднання у ньому внутрішнього (академічного) та зовнішнього (загальнолюдського).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абачиев С. Эволюционная теория познания: Основные понятия и законы. Гносеологическая теория труда и техники / С. Абачиев; Изд. 2-е, суц. доп. – М.: КРАСАНД, 2014. – 664 с.
2. Авенариус Р. Человеческое понятие о мире / Р. Авенариус; пер. с нем. / Под ред. М. М. Филиппова. Изд. Стереотип. – М.: Издательство ЛКИ, 2014. – 96 с.
3. Аронов Р. Физическая реальность и познание: Логико-гносеологические патологии познания. Теория относительности и квантовая механика. Наследие А. Эйнштейна, Н. Бора, А. Пуанкаре / Р. Аронов; отв. ред. О.Е. Баксанский.– М.: КРАСАНД, 2011.– 528 с.
4. Бадью А. Концепт моделі. Вступ до матеріалістичної епістемології математики / А. Бадью; пер. з фр. А. Репа; наук. ред. С. Шкільняк. - К.: Ніка-Центр, 2009. — 232 с.
5. Босенко В. Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим вопросам психологии. – К.: Всеукраинский Союз рабочих, 2004. – 352 с.
6. Босенко В. Всеобщая теория развития / В. Босенко. – Киев, 2001. – 470 с.
7. Витгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Философские исследования /Людвиг Витгенштейн. - Пер. с нем. Евгений Попович. - К.: Основы, 1995. - 311 с.
8. Делёз, Ж., Гваттари, Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007. — 672 с.
9. Ильенков Э. Проблема идеала в философии. Гегель и герменевтика / Э. Ильенков. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 144 с.
10. Ильенков Э. Философия и культура / Э. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
11. Карнап Р. Значение и необходимость: Исследование по семантике и модальной логике / Рудольф Карнап; пер. с англ. / Общ. ред. Д.А. Бочвара. Предисл. С.А. Яновской. Изд. 2-е. М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 384 с.
12. Карнап Р. Философские основания физики: Введение в философию науки / Карнап Р.; Пер. с англ., предисл. и коммент. Г. И. Рузавина. Изд. 4-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 360 с.
13. Кедров Б. О методе изложения диалектики / Б. Кедров. – М., 1983. – 478 с.
14. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. Копнин. – М., «Мысль», 1974. – 568 с. (АН СССР. Ин-т философии)
15. Крипке С. Витгенштейн о правилах и индивидуальном языке / Перевод В. А. Ладова, В. А. Суровцева / Под общей редакцией В. А. Суровцева. — М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. — 256 с.
16. Кумпф Ф. Диалектическая логика: Основные принципы и проблемы / Ф. Кумпф, З. Оруджев. – М.: Политиздат, 1979. – 286 с.
17. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М., 2009. — 310 с.
18. Лакатос И. Доказательства и опровержения. Как доказываются теоремы / Имре Лакатос; пер. с англ. И. Н. Веселовского. – М.: Наука, 1967. – 152 с.
19. Латур Б. Нового Времени не было. Эссе по симметричной антропологии / Бруно Латур; пер. с фр. Д. Я. Калугина; Науч. ред. О. В. Хархордин. – СПб.: Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2006. – 240

с.

20. Мелков Ю. А. Факт в постнеклассической науке / Ю.А. Мелков. - К.: Издатель ПАРАПАН, 2004. - 224 с.
21. Науковий світогляд на зламі століть: Монографія / [Лук'янець В., Кравченко О., Озадовська Л. та ін.] – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
22. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Поппер; пер. с англ. Д. Г. Лахути — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 384 с.
23. Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы / Б. Рассел; пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 2001. – 560 с.
24. Світоглядні імплікації науки / [Лук'янець В., Кравченко О., Озадовська Л. Та ін.] – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 408 с.
25. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії / [Йосипенко М., Кошарний С., Куплін В. та ін.]– К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 296 с.
26. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд; пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 413 с.
27. Фреге Г. Логика и логическая семантика. / Г. Фреге - М.: Аспект Пресс. 2000. - 512 с.
28. Хайдеггер М. Избранное / Хайдеггер Мартин; пер. с нем. С. А. Бронштейна. – Мн.: «Современное слово», 1998. – 384 с.
29. Russell B. Principia Mathematica. 3 vols. / B. Russel, A.N. Whitehead; Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1910,1912,1913; 2nd e d., 1925 (Vol. 1), 1927 (Vols 2, 3); Abridged as Principia Mathematica to *56. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1962 (2nd ed., 1997).

Конох Николай Семенович – заведующий кафедрой философии и права Днепропетровского технического университета, доктор философских наук, профессор
Кравцов Юрий Сергеевич – докторант кафедры философии и права Днепропетровского технического университета, кандидат философских наук, доцент

УДК - 37.01:130.2

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВАНИЯ СМЕНЫ ПАРАДИГМЫ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Авторы анализируют коммуникативные основания изменения парадигмы правового образования - от педагогической "машины" как средства педагогического воздействия к пониманию образования как сферы стратегического развития. Авторы активно используют идеи социологической феноменологии, с точки зрения сторонников которой социальную реальность образуют не вещи или события материального мира, а смысл, вкладываемый в эти предметы и события. С философской позиции раскрываются онтологические и гносеологические факторы появления нового исторического типа общества, в нашем случае - информационного. По мнению авторов, состояние постсовременного общества определяется прежде всего культурой. Именно культура интериоризует в масштабах социума внешние воздействия, в том числе и экономические, в жизненный мир человека. Именно культура выступает механизмом, опосредствующим внешние воздействия общества на право. Авторы рассматривают сложные случаи, связанные с творческой активностью человека, когда правовое поведение (в данном случае имеющее социальное значение) и ее последствия «не вписываются» в существующую нормативно - институциональную систему. Этот инновационный процесс представляется наиболее важным и интересным, потому что он показывает не механическое воспроизведение права, а его изменение, когда формируются новые нормы. Авторы считают, что относительно юриспруденции позиция постмодернизма может быть обозначена как радикальный релятивизм. Согласно данной точке зрения концепция права не может быть признана обоснованной, поскольку ни одно описание права не является адекватным. Язык, употребляемый в науке, является предметом, предметы реальности, в свою очередь, приобретают языковую природу. По сути, такой подход - это разновидность «лингвистического переворота» в науковедении. Достаточно активно эта идея используется в социологической феноменологии, с точки зрения сторонников которой социальную реальность образуют не вещи или события материального мира, а смысл, вкладываемый в эти предметы и события. Не претендуя на